

A Nővilág megszűnési körülményei

Az irodalmi köztudat a *Nővilág* megszűnésének hátterét mindeddig nem fedte fel. Kitűnő Vajda-monográfusunk, Komlós Aladár — miután több idézettel rámutat arra, hogy a költővel ellenséges lapok támadásaikkal mennyire hozzájárultak népszerűtlenségéhez — így ír:

„S a bojkott olyan méretű, hogy Heckenast a *Nővilág*ot is kénytelen az év végén [1864] megszüntetni, noha a dec. 16. számban Vajda még azt ígéri, hogy lapja jövőre jobb lesz, »hagyván a haza-megmentés nagy munkájának erősebb feladatait magánál hivatottabb honfitársaira«, ezentúl csak a *Nővilág*gal fog foglalkozni.”¹

Bár Vajda és publicisztikájának kutatói summázva, ennél nem mondanak okkal többet, idézzük Miklóssy János két, a *Nővilág*gal behatóbban foglalkozó tanulmányából. Az elsőben rámutat arra ő is, hogy amilyen bizakodó hangú előfizetési felhívást tesz közzé 1864 utolsó negyedére, a lap megújulására készül,

„annál meglepőbb hát — írja — az 1864. szept. 11-én (37. sz.) tett bejelentés: »Alól írott [Heckenast Gusztáv] azon meggyőződésre jutván, miszerint a jelenlegi sajnós pangás idejében abbéli célját, a magyar női középrend számára egy olcsó divatlapot alapítani, ami csupán tömeges részvét mellett lehetséges, — az előfizetők számának egyre fogyatkozása mellett el nem érheti, — ennél fogva elhatározta e lapot e hó végével megszüntetni (...)«. — A *Nővilág* hirtelen megszűnt mindenkit váratlanul ért.”²

A második tanulmányban megfogalmazottak nem sokban térnek el az elsőtől; itt is helyet kap a *Nővilág* megszűnését bejelentő, a *Hölgyfutár*ból vett idézet, mely szerint:

„A *Nővilág* e hó végével megszűnik, dacára annak, hogy előfizetőinek száma meghaladja a 800-at. Heckenast úrnak fényes tervei lehetnek, hogy lapjait így reducálja. Azt is hallottuk, hogy Vajda János, a jelenlegi szerkesztő, néhány száz frt-ért magához akarta váltani e divatközlőnyt, de a kiadó úrnak ehhez sem volt kedve.”³

Majd: „Az igazat a Vajda köréhez közelálló Áldor Imre írja meg, e lap bukásának oka — a politika volt.”⁴ Miklóssy az Áldor által, a politikai viszonyokban felfedett megszűnési okot elfogadja. Mindketten jó nyomon járnak, míg azonban Áldor ezt nagy általánosságban jelenti ki, Miklóssy így folytatja:

Vajda röpirataival, az Önbírálattal és a Polgárosodással, továbbá 1863-ban szerkesztett orgánumával, a Magyar Sajtóval, heves ellenérzést váltott ki a hazai politikai és irodalmi közvélemény mértékadó köreiből. Megnyilatkozásai, amelyek társadalmi kérdésekben

¹ KOMLÓS Aladár: *Vajda János*. Bp., 1954. 133.

² MIKLÓSSY János: *Vajda János hírlapírói pályakezdése*. = MKsz 1972. 248–249.

³ *Hírharang* 1864. szept. 8. 21. sz.

⁴ MIKLÓSSY János: *Irodalmi folyóirataink a Bach-korszakban (1849–1859)*. = Az OSZK Évkönyve 1973. 275.; Vö. még *Magyar Világ* 1866. jan. 3. 17. sz. (CASSIUS [ÁLDOR Imre]: *Irodalmi csevegések. Tárca.*)

radikálisabbak, politikai-közjogi síkon viszont engedékenyebbek voltak az akkor, itthon szinte kötelezően elfogadottnál, politikai ellenfeleiben azt az érzést keltették, hogy akkor támadja hátba a passzív rezisztencia politikáját, amikor az — vélekedésük szerint — a siker küszöbéhez érkezett. Irodalmi ellenfelei pedig benne látták a létesülő irodalmi ellenzék vezérét. Hogy törekvéseinek gátat vessenek: országos bojkottot hoztak létre ellene, a bértollnokság vádjával fűszerezetten. És Heckenast, a kitűnő üzletember, amilyen jó szívvel bízta az irodalmunkban külön szint képviselő Vajda kezére a Nővilágot, éppannyira tartózkodott attól, hogy a kiadásában megjelenő lapot egy országos bojkott alá került költő szerkessze. Sem jövőt, sem fantáziát nem látott többé Vajda orgánumában. Neki szekundált még sajtónk fejlődése is.”⁵

Vajon elfogadhatjuk-e Miklóssy fejtegetéseit, kimerítette-e az indokolást? Kutatásaink alapján nemmel kell felelnünk.

A *Nővilágot* 1857. jan. 8-án indította el Heckenast és Vajda, amely hét évi, több hullámhegyet, mint völgyet megért élet után, 1864. szept. 25-én 39-ik számával megszűnt. Minthogy még nincsen alapvető kiadástörténeti kézikönyvünk, irodalom- és művelődéstörténezeink, de a kiadástörténettel érintkező más tudományágak művelői sem méltányolják — mert nem ismerik — kiadóink tekintélyes, az illető tudományág fejlesztésében játszott, nemcsak üzleti szerepét. Az 1832-től önálló kiadóként fellépő Heckenast Gusztáv, aki részt vett a magyarországi progresszió történetében, társadalmi alakulásában, igen művelt, irodalomban, sajtóban jártas ember volt. Kiadványainak, sajtótermékeinek — nemegyszer ráfizetéssel — vállalja költségeit, s ha mint üzletember számol is a valószínűségekkel, számít a nyereségre, mégsem a kapitalista kapzsisága vezérli, hanem a fémjelzett magyar és német írók, sokszor az újonnan bemutatkozó írók érvényre juttatása, egy-egy új irodalmi stílus prezentálása — és nem akármilyen módon. Bibliofil szempontjainak mérceje igényes, illusztrátorai a legjobb magyar és német művészek, s a metszők is kiváló grafikusok. Nyomdájában korának legmodernebb gépei ontják a termékeket, előállítói kitűnően képzett és a szociális szempontokon alapuló bérezéssel dolgozó nyomdászok, könyvkötői a díszesebb munkákat vászonba, selyembe, bőrbe kötik. Mindezen felül Heckenast legkedvesebb írói a politikai és irodalmi ellenzék soraiból kerültek ki, akik a függetlenség, a polgári radikalizmus progresszív harcosai, egyszóval elvbáratái. És ezt jelentette számára Vajda János is.

Mikor a *Nővilágot* elindította — miként három évvel előbb kitűnő hetilapjának, a *Vasárnapi Újságnak* megjelentetésekor tette — kiválasztotta írógárdájából a tervének legjobban megfelelő szerkesztőt, Vajdát, mivel ismerte és — annak ellenére, hogy a költőt ekkor avatta be első önálló szerkesztői minőségébe — bízott benne. Együtt állapították meg a lap programját, mely amolyan, nők számára való *Vasárnapi Újsággá* formálná ezt a hetilapot, vagyis: mutassa be a jó irodalmat, költészetet, közöljön ismereteket, tanítson az addigi konzervatív nőnevelést meghazudtolva mindarra, amit az egyre táguló női hivatások a határainkon túli, előrehaladottabb országokban lehetővé tesznek a korszerűbb női eszmény megformálásához. Ugyanakkor divatlap is legyen ez az orgánus divatképmellékletekkel, de legyen zenei, költészi és művészi tárgyokról is melléklete. A lapot elsősorban a társadalom polgári rétege nőolvasóinak szánják, ezért igen mérsékelt az előfizetési ára is.

A kiadónak és szerkesztőjének a *Nővilág* megjelentetéséhez fűzött reménye már indulása évében valósággá vált: harmadfélezren fizettek elő reá. Az érdek-

⁵ L. 4. sz. jegyzet.

lődök várákozását oly nagy mértékben elégítette ki, hogy első számaiból — elfogyván — nem egyet újra kellett nyomni. Természetesen a lap sikerét, népszerűségét állandó ívben fokozni, sőt magasabb színvonalon megtartani olyan feladat lett volna, amely meghaladja még a legrátermettebb kiadó és szerkesztő képességeit is, ehhez a segítséget az állandó és alkalmi munkatársaknak kellett nyújtaniuk. A munkatársak, a kiadó Heckenast addigi gyakorlata szerint, azokból verbuválódtak, akiktől már kiadott, tehát ismerte irodalmi munkásságukat, népszerűségüket, publicisztikai képességüket. Magától értetődően Vajda választottjai is számba jöttek, és ezek megegyeztek Heckenast elgondolásaival is, mivel legtöbbször Heckenast más lapjainak is munkatársai voltak — éppúgy, mint Vajda. Alkalmi munkatársakat két módon szereztek: Vajda szerkesztői üzeneteiben a „Galambpostá”-ban bízta őket részvételre, azután még az indulás évében pályázati felhívást tettek közzé kiemelkedő művekre: a legjobb prózait — negyed — fél ív terjedelemben, elbeszélő, életrajzi, eszmefuttatási stb. tartalommal — 16 arannyal, a legjobb költeményt 8 arannyal jutalmazták. A pályaművek nyerteseinek szavazásához az olvasóközönség is hozzájárulhatott, mely szintén beletartozott a közönségszerző taktikába és Heckenast egyéb sajtótermékeinél is bevált. Vegyük szemügyre, kik is dolgoztak a *Nővilág*ba: Abonyi Lajos, Ágai Adolf, Bajza Jenő, Bajza Lenke, Beöthy László, Berezik Árpád, Dalmady Győző, Frankenburg Adolf, Jókai Mór, Jósika-Podmaniczky Júlia, Jósika Miklós, Kelemen Mór, Kempelen Róza, Lauka Gusztáv, Lengyel Dániel, Losonczy László, Matkovich Pál (álnevén Bús Vitéz), Medgyes Lajos, Ormándy Bertalan, Pesty Frigyes, Szász Károly, P. Szathmáry Károly, Székely József, Thulman Jozefa, Tolnai Lajos, Tóth Endre, Vadnay Károly, Vas Gereben, Vértes Arnold, Zilahy Károly és maga Vajda János. Természetesen ezek az írók nem állandóan, a *Nővilág* megindulásától fennállásáig adtak cikkeket; voltak, akik egy-két írásuk megjelenése után kiléptek a munkatársak közül. Vajda viszont nem egy számot majdnem egyedül töltött meg írásaival. Valószínűleg a nem Vajdától származó, névtelen cikkek szerzőinek felfedése növelné még a munkatársak számát, így is eldönthető azonban, hogy a gárda színvonalas volt. Ez nem jelenti minden szám egyenlő értékét, bár az a fordításirodalommal is növekedett. A szerkesztő által különösen kedvelt Heine, Goethe, Lenau, Thomas More, Puskin, Gogol, Musset, Victor Hugo, a korban annyira divatos Dumas père, Féval, Deslys munkáival ismerkedhetett meg az olvasó. Megállapítható, hogy a *Nővilág* mindig akkor volt a legszínvonalasabb, mikor Vajda szerkesztette. A szerkesztőváltás tulajdonképpen 1859-ben kezdődött. A Vajda-kutatók általában ennek okát betegeskedésével és a tervbe vett, Csatár című 1861-ben megindított politikai lapjának előkészítésében látják,⁶ holott a Heckenast életében bekövetkezett, sorsdöntő változásokkal is összefügg.

Az 1856-ban megözevgyült kiadó⁷ a következő évben közelebről megismerkedett Bajza József leányával, az írónői ambíciókat tápláló Lenkével. Ismert, hogy Heckenastot bensőséges barátság fűzte a kiváló osztrák íróhoz, Adalbert Stifterhez és több kötetre menő levelezésük híven tükrözi a 46 éves kiadó és a 18 éves leány kapcsolatának elmélyülését. Stifter, valószínűleg a korkülönbség mérlegelésekor, óva inti e házasságtól barátját:

⁶ MIKLÓSSY: *Vajda János hírlapírói pályakezdése*. = MKsz 1972. 241—243.

⁷ Az 1856-ban, 25 évesen elhunyt Lövész Teréz Heckenast második felesége, a kiadói főkönyvelőnek, Lövész Györgynek leánya volt.

»Bezüglich Ihrer Wiedervermählung, die Ihnen angeraten wird, sage ich Ihnen, *der Ihr wahrhaftig innigster Freund* ist, und der auf Ihr innerstes nicht auf Ihr äusseres Wesen sieht: »Tun Sie es nicht«, wenn nicht Ihre Seele Ihnen deutlich sagt, dass Sie glücklich sein werden, wie Sie es mit Risa (Lövész Teréz) waren, und wenn Sie nicht klar sehen, dass man Ihr Selbst und nicht aber etwa die Versorgung liebt.«⁸

1858. okt. 8-án Stifter levelében tisztelettéljes üdvözlét küldi barátja bájos arájának.⁹ 1859. jan. 29-én arról értesíti, hogy a házasságkötésről tudósító meghívót karácsonyi ajándékképpen vette át: „Heute schreibe ich nur die Zeilen, die Ihnen sagen sollen, dass wir Ihnen jedes höchste Glück und jeden höchsten Himmelssegens zu Ihrem neuen Bunde wünschen . . .”¹⁰ 1859. szept. 11-én tularadó szeretettel köszönti feleségével együtt Heckenast e házasságából született lánykáját [Ilona]: „Wir hatten die herzlichste Freude über die glückliche Ankunft der neuen Weltbürgerin in Ihrem Hause, und es überkam uns noch nachträglich die Besorgnis, dass die Entbindung hätte gefährlich sein können, da sie zu früh kam.”¹¹ Az 1861. okt. 31. és nov. 2. között írt levelében a várt második gyermek felett örvendezik és, minthogy már egy lánykája van, fiút kíván neki¹² — 1861. dec. 21-én köszönti az újszülött fiúcskát és a boldog szülőket;¹³ a fiú már nov. 10-én megszületett és Aladár nevet nyert.

A fiatalasszony már 1857-ben a *Nővilág* munkatársa akar lenni: először *Úti leveleket* közöl, majd átveszi — helyesebben: elveszi — Jósika Júliától az *Eredeti divatjelentést*, közben sajtó alá rendezi elbeszéléseit, melyeket 2 kötetben, *Beszélyek* címen 1858-ban Heckenast jelentet meg. 1860 és 1862 között már rendszeresen közöl a *Nővilágban* tárcacikkeket, novellákat. Hogy a lapot szerkeszteni akarja, az kiviláglik abból, hogy 1859. júl. 24-től átveszi annak szerkesztését. A lap *Galambpostájából* megtudják az olvasók, hogy Vajda beteg és vidéken gyógykezelik; vagyis a látszat szerint betegsége miatt vette át Heckenastné a *Nővilág* szerkesztését. Nincsen tudomásunk arról, hogy ezért a közismerten lobbanékony költő kiadója iránt haragot táplált volna. Minden valószínűséggel bő kárpótlást kapott a visszalépésért és a folytonos pénzzavarral küzdő Vajda politikai lapja: a *Csatár* megindításához szükséges 5000 Ft kauciót Heckenast jótálló támogatásával tehetette le. Végre politikai harcaihoz saját orgánumot nyert. Nem is lett volna ildomos a Vajdával szoros és régi kapcsolatban álló kiadó részéről a *Nővilág* szerkesztőségében másodhegedűs szerepet játszani a költővel. Heckenastnéval sem mérgesedhetett el a kapcsolata, mert a *Nővilágban* — bár gyéribben — megjelenik továbbra is, sőt 1858. jún. 27-én ismerteti az éppen napvilágot látott könyvét *Bajza Lenke beszélyei* címen. Ez talán nem sokat mondana, kiadója feleségéről lévén szó, azonban néhány évtized múlva újra foglalkozik vele *Beniczkyne Bajza Lenke* c. cikkében (Nemzet 1893. jún. 18.). Vajdát pedig nem olyan fából faragták, hogyha valaki megbántotta, valaha is elfeledné az írói mivoltán esett sérelmet.

Heckenastnénak a fentebb vázolt családi körülményei miatt, meg nem is lévén szerkesztői gyakorlata, segítségre van szüksége, így a lap egyik munkatársa, Matkovich Pál (= Bús Vitéz) lesz 1860. júl. 1-től a legtöbb rovat szerkesztője

⁸ Adalbert Stifters *Sämmtliche Werke*. Herausg. von Gustav WILHELM. *Briefwechsel*. 3. Bd. Prag 1923. 41. l. 341. lev.

⁹ Uo. 136. l. 387. lev.

¹⁰ Uo. 150. l. 393. lev.

¹¹ Uo. 148. l. 391. lev. és 177. l. 402. lev.

¹² *Briefwechsel*. 4. Bd. Prag 1925. 23. 460. lev.

¹³ Uo. 44. l. 470. lev.

(újdonságok, színházi szemlék stb.). 1861 második felétől mind több és több teendőt lát el Heckenastné öccse a *Nővilágnál*, Bajza Jenő. Ez a „nepotizmus” egy igen tehetséges, fiatal íróat támogat; Heckenast 1861–1862 folyamán egymás után jelenteti meg fordításait: Gussmann Rudolf: *Gróf Széchenyi István a döblingi magán-tébotyáiban*. (Németből ford. B[a]jza J[enő] 40 l. 8r);¹⁴ Goethe J. W.: *Az Ifjú Werther keservei*. Ford. Bajza Jenő. Díszkötésben. Fényképpel. 1863. jan. 1-től átveszi ténylegesen a *Nővilág* szerkesztését, melyben jelentékenyen segíti kebelbarátja, Vajdának és Heckenastnak ekkor még híve: Zilahy Károly, aki Vajda lapjainak elsőrangú munkatársa volt, Heckenast pedig több költői antológia szerkesztésével bízta meg.

1863. szept. 19-én Vajda a következő levelet intézte Bajza Jenőhöz:

„Tisztelt Uram! Múlhatatlanul szükségesnek találván a »Nővilág« szerkesztését azonnal átvenni, tudatom Önnel, hogy a jövő számot már egészen magam fogom kiállítani, s az Ön által odaadott beszély végét képező kéziratért a fordító tiszteletdíját jövő hó elsején tőlem fölveheti. Ugyanezt a kiadó Heckenast úrral tudattam”.¹⁵

Zilahy éktelen haraggal fogadta a Bajzán ejtett sérelmet, kárhoyzhatta Vajda pénzhéségét és levélben arra biztatta barátját, hogy Heckenastnál érvényesítse szerkesztői jogait, minthogy Bajzának szerkesztői megbízatása az egész 1863-as esztendőre szól, nem lehet őt máról holnapra elbocsátani; s ha kell, törvényes útra tereli ügyét. Zilahynak az a meggyőződése, hogy Heckenast nem tud Vajda manipulációjáról, írt is a kiadónak ez ügyben, sőt figyelmeztette, hogy Vajdának ne adja vissza a *Nővilágot*, mert népszerűtlensége elriasztja az amúgy is lecsökkent előfizetőket. Még megjegyzi, hogy „úgy látszik a figyelmeztetés nem fogott rajta”.¹⁶

Arról nincs tudomása az irodalomtörténetnek, hogy Bajza Jenő megfogadta-e Zilahy tanácsát vagy egyáltalán miképpen reagált ügyére.

Miklóssy János e baráti pálfordulással *Vajda János és Zilahy Károly kapcsolatáról* c. tanulmányában behatóan foglalkozik. Nyomon követi Vajda 1861-től megtett publicisztikai lépéseit: 1861. december végén váratlanul otthagya politikai és ismeretterjesztő néplapját, a *Csatárt*, mellyel a birtokos nemesség Deákpárti csoportjának politikáját támogatta. 1862-ben megírja a két, nagy port felvert röpiratát, az *Önbírálatot* és a *Polgárosodást*, 1863-ban a *Magyar Sajtó* élére áll és azok ellen fordul, akik nemrégén még szövetségesei voltak (vö. a *Csatár* érdekképviselője). Íme, az irodalmi ellenzék vezére saját elv- és fegyvertársai ellen harcol és milyen kapzsi, durva módon. „Bajza egy hónappal sem éli túl a szakítást. 1863. okt. 28-án már halott. Zilahynak sincs sokkal több hátra, 1864. máj. 15. elhunyt terminusa. Mindez nem változtat a lényegen. Szövetségükről elmondható: a vég nem volt méltó a kezdetekhez, és nem Zilahy vagy Bajza hibájából.”¹⁷

1863. okt. 1-től ismét Vajda a *Nővilág* szerkesztője. Sem Bajza Lenkének, Jenőnek, sem Zilahynak írása nem jelenik meg többé a lapban. A két tehetséges, fiatal író nekrológjaival zárul nevüknek említése (Pesti hírek 1863. nov. 1.; uo. 1864. máj. 22.).

¹⁴ Az eredeti német kiadást is Heckenast adta ki: GUSSMANN Rudolf: *Graf Stephan Széchenyi im Privat-Irrenhause zu Döbling*. 1860. 39 l.

¹⁵ OSZK Kézirattár. Levelestár.

¹⁶ Uo.

¹⁷ MIKLÓSSY János: *Vajda János és Zilahy Károly kapcsolatáról*. = MKsz 1976. 3. sz. 272–277.

A Bajza ellen kategorikusan fellépő Vajda „goromba magatartása” csak úgy érthető, ha tovább folytatjuk Heckenast életének abbahagyott krónikáját.

1862 novemberében Stifter sajnálkozó és egyben érdeklődő levelet ír kiadó barátjának, hallván közös barátjuktól: Elischer Boldizsártól,¹⁸ hogy jótállt 30 000 Ft erejéig zongorakereskedő unokatestvéréért — véletlenül azt is Heckenast Gusztávnak nevezték —, aki fizetéseképtelen lett és most a kiadón hajtják be adósságát. Ehhez még nagyobb családi bajok is járulnak, mindezeket rendkívül érzékeny lelkülete csak nehezen viseli el. Ismerve azonban üzleti képességeit, Stifter bízik benne, hogy az anyagi veszteségeit csakhamar kiheveri, viszont jobban nyugtalanítja Heckenast családi bajai és kéri, írja meg azokat, hátha lelki támasza lehetne.¹⁹ 1863. jan. 16-án írt levelében — a történetek tudatában — a barátját ért nagy családi szerencsétlenségében vigasztalja és ugyanabban az időben, jan. 24-én egy Heckenasttal közös barátjuknak, Carl Löffler festőművésznek így ír róla: „Vor mehreren Jahren gegen meine Warnung geschlossene Ehe so unmöglich, unglücklich gewesen sei, dass er [Heckenast] — sie sind Protestanten — von seiner Frau geschieden sei.”²⁰ — Mi is történt valójában?

Bajza Lenke, akinek keresztszülői a nagy tekintélyű Fáy András és felesége, anyja, Csajághy Júlia Vörösmarty Mihály feleségének, Csajághy Laurának nővére és nem utolsó sorban Bajza József leánya, aki a legrangosabb irodalom légkörében nevelkedett nagy tehetségű és műveltségű, nála csak egy évvel fiatalabb öccsével, Jenővel együtt. Ugyanakkor ifjú éveikben — az 50-es évek végén — a legszorongatóbb anyagi körülmények között élnek; az apa súlyos beteg, s 1858. márc. 3-án meg is hal, és Jenő is állandóan betegeskedik. Bajza Lenkének pedig irodalmi vágyai mellett társadalmi-szereplési ambíciói is vannak; mindenáron ki akar törni az adott, sanyarú helyzetből. A rangos, vagyonos Heckenast, a főváros, sőt a határokon kívüli szellemi és társadalmi elit megbecsült tagja, pesti és vidéki házai e körök sűrű találkozó helyei; nagyvagyonú ember hírében áll és feleségül venné őt. A szép, fiatal Bajza Lenke úgy érzi, hogy e házasságon keresztül vezet a mindenáron való érvényesülés útja. Kezdetben élvezi és kimeríti minden téren lehetőségeit: írásai férje jóvoltából megjelennek, egy tekintélyes női lap kerül a hatáskörébe, külföldre utazik férjével, aki társaságba viszi a csillogó, fiatal nőt. Huszonnyolc év közöttük a korkülönbség és Heckenast azt hiszi, ha minden vágyát teljesíti, elenyészik a korkülönbség; az ifjúság és a szépség vágyálmait természetesnek találja, érzelmei viszonzásának tanújelét a gyors egymásutánban megszülető gyermekeikben látja. Nem veszi észre, hogy Bajza Lenke messzebbre néz, sőt elnéz előlött a „családi tűzhely” fölött. Beniczky Ferenc földbirtokos — később főispán, majd államtitkár — a választottja, kinek közéleti pályája emelkedő ívelésű. Heckenastban eljövendő nagy életének csupán elindítóját látja, és gyermekei sorsán sem aggódik, nevelésüket eddig is a Heckenast meghívására házukban élő anyja látta el. Valósággal megszökik 1862-ben Beniczkyvel, felesége lesz és eljut az annyira sóvárgott főúri életbe, melynek évtizedeken keresztül ünnepelt központja. Ebből a főúri környezetből nőnek majd ki a gáttalanul és nagy számban megírt, minden irodalmi értéket nélkülöző regényei. Talán éppen a könnyűnél is könnyebb mivel-

¹⁸ Nagynevű jogtanácsos, értő és bőkezű művészet- és irodalompartoló, ismert volt Goethe ereklyéinek gyűjtéséről, mely ma az MTA Könyvtárának tulajdonában van.

¹⁹ *Briefwechsel*. 4. Bd. 79. l. 490. lev.

²⁰ *Briefwechsel*. 4. Bd. 95. l. 498. lev. és 98. l. 499. lev.

tuknak, az arisztokrácia életéről az arra áhítozók és kíváncsiskodók részére készített tükörképiségüknek köszönhetette szerzőjük állandó, nagy kelendőségüket. Még idegen nyelvekre is fordították, leginkább németre.

Heckenast azonban összeomlott. A megtörténtet nem lehetett visszafordítani. Nemcsak családon belül jelentett katasztrófát (gyermekei elvesztették anyjukat); érzelmeinek megcsúfolása az ő pozíciójában nemcsak belső, de társadalmi ügy is volt. A siralmas helyzetből való kiverekedésnek első lépése a Bajza családdal való szakítás, a közelében levők eltávolítása, hiszen előttük a szökés, az eltávolodás nem volt titok, mégsem akadályozták meg. Ezért Heckenast Bajza Lenke anyjának házánál levő, gyermeknevelő szerepét Lujza nővére bízta.²¹ De Bajza Jenő se maradjon az ő tulajdonában levő *Nővilág* szerkesztőségében.

Íme Vajda kíméletlenségének rugója. Ezért nem reagált Heckenast Gusztáv Zilahy Károly Bajzát támogató közbenjárására és ezért nem ellenkezett Bajza Jenő sem. Vajda a maga jellemességénél fogva nem mentegette magát, nem árulta el tette háttérét, következetes maradt önmagához: titkolózó a saját és mások bizalmas természetű magánügyeiben.

A *Nővilág* megszűnését a kiadó családi ügyeivel egymagában nem magyarázhatjuk. Már bevezetőben történt utalás politikai okokra, tehát együttes faktorként kell számba vennünk.

A polgárosodás radikális hívei: Heckenast és Vajda az irodalmi sajtóorgánumot sohasem képzelték csupán az irodalom, esztétika, kritika keretei közé szorítani: társadalmi-történeti feladatok megoldását is várták tőle. Még a nők számára szerkesztettől is. A *Nővilágnak* már a megindítása is politikai tett: célja — a többi közt — az országban annyira elterjedt külföldi — főleg a német *Bazar*, *Gartenlaube*, *Iris* — irodalmi-divatlapoknak gátat vetni, hatásukat egy magyar kultúrát sugárzó, sokkal színvonalasabbal ellensúlyozni. A lap egész fennállása folyamán valami módon mindig bekapcsolódott a politikai áramlatokba — hol rejtve, hol nyíltan. A 60-as évektől pedig már kísértett benne Vajda *Önbírálat* c. röpiratának szelleme is.²² Tudjuk, hogy a sajtóügyek ellenőrzését végző pesti rendőrigazgatóság, illetőleg a visszaállított, Budán székelő Helytartótanács — ellentétben a közvéleménnyel — örömmel fogadta az *Önbírálatot* és a *Polgárosodást*, minthogy 1862. nov. 9-én, mikor Heckenast *Magyar Sajtó* c. orgánumának szerkesztését Vajdára akarta bízni és ezt náluk kérelmezte, így nyilatkoztak:

„Über Johann Vajda hat man bereits unterm 1. Okt. 1. J. Zahl 2503/Pr. Bericht erstattet, und bei dieser Gelegenheit wohl bemerkt, dass demselben mit Rücksicht auf sein Vorleben die Redaction eines politischen Blattes wohl nicht leicht anvertraut werden könne.

Letzterer hat man jedoch wiederholt Gelegenheit gehabt, sich die Überzeugung zu verschaffen, dass Johann Vajda es sich zu Vorsatze gemacht hat seine unbestreitbare Geistesfähigkeiten der Förderung des allgemeinen Wohles zu widmen, und daher, auf die möglichst baldige, friedliche Entwicklung der politischen Verhältnisse hinzuwirken.

²¹ Heckenast gyermekeit egészen a serdülőkorig magánál nevelte. Később — nem tudni milyen meggondolás alapján — Ilona és Aladár anyjukhoz, a Beniczky családba került. Mindketten felvették a Bajza-Heckenast nevet. A jogvégzett Aladár miniszteri fogalmazó majd kilép állásából és követi Ilonát Londonba, aki házassága révén egy előkelő angol család (Hughes-Hughes) tagja lett.

²² *Széptani levelek* c. Vajda-cikkben. 1861. febr. 15., márc. 1., máj. 1. 1862. júl. 30.: Mutsz. az *Önbírálatból* (332—333.)

In dieser Richtung sind von demselben letzterer Zeit auch bereits zwei Brochuren und zwar eine unter dem Titel »Önbírálat« in Leipzig, und die zweite unter dem Titel »Polgárosodás« in Pest und unter dem Namen Aristides Herausgegeben worden.”²³

Abban a reményben, hogy Heckenast és Vajda a *Magyar Sajtó*ban a hivatalos politikát fogja szolgálni, megadják a kért szerkesztési engedélyt. A hatóság reménye hiú volt, mert miként Szalády Antal *A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780—1880.* c. művében írja (150. l.): „Az akkori [?] cs. kir. hadifőparancsnokság által, a kiadó Heckenast Gusztáv 100 frt pénzbírságra, a szerkesztő Vajda János 8 napi fogságra ítéltetvén, a *Magyar Sajtó* 1863. december 3-ától, a fogság kezdetétől, e hó 10-ig a kiadó felelőssége mellett jelent meg.” Komlós idézett művében (L. 1. sz. jegyzet) is olvashatunk erről (132. l.), ő *A Hon* 1863. okt. 21-i és a *Nővilág* 1863. dec. 1. és 16-i számait jelöli meg forrásaként:

„A császári törvényszék 63. okt. 21-én egy májusban elkövetett sajtóvétség miatt Heckenastot 1000 [!] forint és nyolc napi, Vajdát 14 napi fogságra ítélte, amelyet a törvényszék 8 napra szállított le, Gróf Pálffy Móric [helytartó] pedig kettőt elengedett belőle. Vajda a Károly-kaszárnyában ülte le a büntetést.”

Ezt az adatot egy-két más Vajda-kutatónál is megtaláljuk, de egyik sem fejt meg a büntetést kiváltó, sajtóvétséget jelentő közleményt.

Érdekes, hogy legközelebb járt az igazsághoz Vajda elvált felesége, Bartos Róza, aki *Emlékirataim* c. írásában (114—115. l. kéziratban, OSZK) így említi:

„Vajda aki akkor magyar ruhát viselt oda ált, a bécsi Krigsministeriumban volt összeült nagy haditörvényszék elé, de nagyon nyugot volt, nem félt semit, mert nem volt mit félnie, a cikkjét rosszul fordították, és fordítva fogták, értették meg, mert Vajda egészen az ellenkezőjét írta; írta és elítélte azt az iszonyú hibát a mit elkövetek azon a szerencsétlen asszonyon, a ki egész ártatlan volt, és semi köze nem volt ahoz a mivel a Francia Törvény vádolta. Mikor Vajdával tudatták hogy mivel van vádolva, és felszólították hogy nyilatkozon, nevetve mondta azt, hogy ő az ellenkezőjét írta anak, és fordítsák a cikket még egyszer, de hibátlanul át, akkor látható lesz az. A sok öreg magasrangú tiszt mind össze nézet, és elnapolták a tárgyalást, írásbelyileg tudatták vele a felmentésit. Vajda megtutta kivolt az első átfordító az olyan magyarfaló volt, és Vajdának ellensége, szegény Vajdának ilyen rosszakaró ellensége Pesten is sok volt, egy egész klik vol ellene.”²⁴

Mit fogadhatunk el Vajdáné visszaemlékezéseiből?

Vajdának valóban volt egy cikke *A nők vérvadon* címen, amely 1862. márc. 30. és máj. 10. között a *Nővilág*ban folytatásokban jelent meg és foglalkozott többek közt a franciák által kivégzett, ama „szerencsétlen asszonnyal”, Marie Antoinette-tel és annak sógornőjével, Capet Erzsébettel, de ezért nem a Kriegsministerium, hanem a pesti katonai törvényszék elé idézték. Az 1860-as évektől napjainkig Vajdáról közölt írásokban, Vajdánén kívül erről említést nem találunk. Feltételezhető, hogy a költő házasságuk megértő napjaiban mesélgetett múltjából feleségének. *A Nők vérvadon* c. cikk inkriminált részletei a *Nővilág*

²³ D. SZEMŐ Piroska: *Heckenast és Vajda szerepe Jókai „A Hon” c. lapjának megindulásában.* = MKSz 1969. 260—261. — Nem érdektelen megjegyezni, hogy az *Önbírálat* c. röpiratnak impresszum adata — megjelenés helye: Lipcse — álcázott; Heckenast pl. az 1872-ben kiadott könyvtári katalógusának második oldalán így hirdeti e kiadványát: Arisztidesz. *Önbírálat.* 115 lap, nagy 8-rét fűzve 1 ft; rögtön utána: Arisztidesz. *Polgárosodás.* 180 lap, nagy 8-rét fűzve 1 ft. 20 kr., s ezzel a kiadó személye körül keletkezett találkozás feleslegessé vált.

²⁴ Vajdáné életének legnagyobb részét Ausztriában töltötte, iskolázottsága is sok kívánni valót hagyott maga után, ennek következtében *Emlékirataiban* hemzseg az ortográfiai és nyelvtani hiba; bár mondat szerkesztése, annak logikai felépítése arra vall, hogy hazai tartózkodásakor jól beszélt magyarul, mégis sok benne a germanizmus.

1862. ápr. 10-i 10. számában és az ápr. 20-i 11. számában található. Az egész eljárást a rendőrigazgatóság, a budai helytartótanács és a katonai törvényszék Országos Levéltárunkban elfekvő irataiból ismerhetjük meg.

Ezek szerint a *Nővilág* kiadójának már 1862 márciusában meggyűlt a baja a hatósággal a kötelespéldányok beszolgáltatásának elmulasztása miatt. Worafka rendőrtanácsos megfenyegette, ha a mulasztást nem pótolja, foganatosítani fogja rajta a pénzbüntetést. (Ez 200 Ft-ig terjedhetett.) Az intésről szóló jelentést felterjesztette a helytartótanácsához.²⁵ A lapok legtöbbször akkor „hanyagolták el” — készakarva — a kötelespéldányok beküldését, ha tartaniuk kellett a sajtóvétséggel járó közlemények következményeitől és a felületes ellenőrzésben reménykedve vélték megmenekülni.

Talán így lehetett a *Nővilággal* is, mert Worafka — nyilván figyelmeztetésre — csak 1862. ápr. 19-én jelenti a helytartótanácsnak *A nők vérpadon* c. cikk vétségét:

„Hohes Präsidium der königl. ung. Statthalterei! — In der heute von Landerer und Heckenast'schen Buchdruckerei in Pest zur Durchsicht hierher vorgelegten und am 20ten dmts erscheinenden (10), 11 Nummer der belletristischen Zeitschrift »Nővilág« ist eine Fortsetzung einer historischen Erzählung unter dem Titel »A nők vérpadon« enthalten, in welcher die im Jahre 1794 in Frankreich während der Revolution erfolgten Hinrichtungen besprochen und bei dieser Gelegenheit die Revolution glorifizirt, den Frauen aber wegen Nichtunterstützung derselben förmliche Vorwürfe gemacht werden. Es wird Seite 163, Spalte 2, Absatz 4 gesagt, was die Revolution isem hat, was sie zu tun hatte; sie hat die Prinzipien gerettet welche die Neugeburt der Welt erzwecken werden, darum segnen wir dieselbe.

Ferner wird bemerkt, dass diese Neugeburt sehr langsam und schwer sei, dass diese ohne Mitwirkung und Hilfe der Frauen nicht erzweckt werden könne, welche Hilfe jedoch noch nicht geleistet wird.

Ich erlaube mir die Aufmerksamkeit Eines hohen Statthalterei-Präsidiums auf diese Tendenz gehorsamst zu lenken. — Pest am 19ten April 1862 — Worafka k.k.”²⁶

A rendőrtanácsos mellékelte jelentéséhez a *Nővilág* 10. és 11. számát és piros írónnal megjelölte a sajtóvétséges helyeket.

A 10. számban (V. folytatás, 147—153. l.) a 151. oldalon: „... hogy özvegy Capetné minden lépésével oda törekedett, miszerint a szabadságot elnyomja, és a franciákat ama zsarnokság alá hajtsa, mely alatt századok óta nyögtek; hogy e végből a titkos gyülekezetekben mely régóta és méltán, *osztrák kabinet-nek nevezetett* — [kiemelés Vajdától] határozott szándéka volt a nemzetgyűlés által hozott törvényeket megsemmisíteni”²⁷

A 11. szám 161—164. lapjain következett a VI. folytatás. A 162. oldalon így elmélkedik Vajda a forradalomról:

„A forradalomnak volt egy parancsoló és szent kötelessége: megmenteni önmagát, megmenteni Franciaországot a külföldi inváziótól. Hogy e cél elérésére több szigort fejtett ki, mint mennyire szüksége volt, az bizonyos [kivégzések tömegesen]. De bármily nagy borzadalommal fordulunk is el e gyászos túlzásoktól, még inkább bámuljuk és szeretjük ama nagy elveket, melyek az új Franciaországot teremtették, melyek a világ újjászületésének lendületet adtak, amiből máris alakulni kezd egy új társadalmi rend, melynek alapja az igazság és a szabadság.”

²⁵ D 191. Htt. el. IV. B. 666. 4. sz. (1862/1913, 7839/eln.

²⁶ D 191. Htt. el. IV. B. 9208, 9429. sz./1862., 1220/eln.

²⁷ Még ebben a számban olvashatták a „Pesti hírek” rovatában: „A pesti városkapitányság a kirakatokból eltiltotta a forradalmi nevezetességek arcképeinek kiállítását, úgyszintén az engedély nélkül birtokolt fegyverek beadását is megparancsolta.”

Az ezután következő szakaszt ugyancsak piros húzással emelte ki Worafka:

„Ez új társadalmi rend megalakulhatására elkerülhetetlenül szükséges, hogy a nők segédkezet nyújtsanak; e végből szükséges, hogy ők azon alárendelt helyzetből, melyhez eddig lebilincselve vannak, kibontakozzanak. Hogy ez idő mihamarabb elérkezzék és hogy e roppant feladatot megkönnyítsük nekik, távol minden pártszellemtől, oly nők lelkesítő példáit közöljük [Charlotte Corday, Lucile Desmoulins, Mme Roland], kik a halállal dacolva, rendületlen bátorsággal léptek a vérpadra.”

Ugyanígy a 168. oldalon:

„A forradalom megtette a mit megtennie kellett, megmenté azon elveket, melyek a világ újjászületését eszközölni fogják, és ezért áldjuk azt. De vajmi lassú, és nehéz ez újjászületés! A világ, a társadalom, és mi magunk újjászületését, jegyezzük meg jól, nem fogjuk a nők hozzájárulása, és segedelme nélkül kieszközölni, de a segedelmet, valljuk meg igazán, még nem bírjuk.”

Vajda, 48-as töretlen forradalmiságának hitvallása mellett, a másfél évtizeddel azelőtt Világosnál levert forradalom eszméjét támasztja fel, párhuzamot vonva a francia forradalommal.

Mindez a legkedvezőtlenebb politikai atmoszférában került napvilágra: az osztrák külpolitika ekkor tette legnagyobb erőfeszítéseit a monarchia hatalmi helyzetének a megszilárdítására. Igyekszik a hegemoniáját a német szövetségben biztosítani, de ehhez jól kiegyensúlyozott belpolitikai-társadalmi helyzetre is szüksége van: rendre, nyugalomra. Vajda írása e törekvéseket veszélyeztetni látszik. A helytartótanács megvizsgálta Worafka jelentését és úgy találta, nem egyszerű, polgári bíróságra tartozó sajtóvétségről van szó, *A nők vérpadon* — úgy tűnik — súlyosabb tényállást tartalmaz:

„...den Tatbestand des Vergehens gegen die öffentliche Ruhe und Ordnung durch Gutheissung ungesetzlicher Handlungen begründen könnten, gar den Umstand, dass die Frauen förmlich zur Mitwirkung bei Revolutionen aufgefordert werden, könnten sogar bei constatirtem bösen Vorsatze des Verbrechens des Hochverrats § 334 des Mil. Strg. darstellen.”

Ennélfogva utasítják Worafkát, hogy haladéktalanul tegye át katonai bírósághoz (Bezirks Stadt und Festungs-Commando in Pest) az ügyet és lefolytatása után azonnal jelentsen.²⁸

A rendőrigazgatóság, az utasítás szerint, a hadbíróshoz továbbítja és 1862. ápr. 25-én Kalmár őrnagy-hadbíró írásban nyilatkozik:

„Der Artikel in »Nővilág« unter dem Titel »A nők vérpadon« enthält in der Seite 162 und 163 bezeichneten Sätzen den Tatbestand des Vergehens gegen die öffentliche Ruhe und Ordnung durch Gutheissung von ungesetzlichen Handlungen und wird nach § 562 des Mil. Str. G. mit Arrest von einem bis zu sechs Monaten belegt, weshalb sich derselbe nach der Kundmachung vom 8. November 861 Abs. 5. litt. c. zur militärgerichtlichen Behandlung eignet.

Es wäre aber auch möglich, dass bei constatirtem bösen Vorsatze die Aufforderung der Frauen zur Mitwirkung bei der Wiedergeburt der Menschheit und die Angreifung der Revolution mit Rücksicht auf die bestehenden Landesverhältnisse das Verbrechen des Hochverrates nach § 334 des Mil. St. G. litt. c. darstellen würde, wodurch nach § 335 des Mil. St. G. litt. c. die Strafe des schweren Kerkers von 10 bis 20 Jahren festgesetzt ist.

Mir ist bekannt, dass wegen dieses Artikels des k. k. Mil. Bezirks-Stadt und Festungs-Commando in Pest die gerichtliche Untersuchung gegen die Schuldigen [Heckenast és Vajda] bereits eingeleitet haben. Dem steht jedoch nicht im Wege, dass auch von Seite des hohen Präsidiums eine bezügliche Aufforderung zur Strafuntersuchung gestellt werde.

²⁸ L. 26. sz. jegyzet. — Mil. Str. G. = Militär-Strafgesetz, vagyis katonai büntető-törvény.

Es wäre demnoch im Sinne der Kundmachung vom 8. November 1861 Art. 1. Abs. 1. eventuell Abs. 5. litt. c. die militärgerechtlche Untersuchung gegen die Schuldigen einzuleiten. — Ofen vom 25. April 862 — Kalmár, Major Auditor.²⁹

Azok az iratok, amelyek feltárnák, hogy Heckenast és Vajda miként tisztázták magukat a súlyos vádak alól és milyen végső ítéletet hoztak, nem található már a Levéltárban. Említettük, hogy Szalády megírta: 1863-ban a cs. kir. hadifőparancsnokság Heckenastot 100 Ft pénzbírságra, Vajdát 8 napi fogságra ítélte a *Magyar Sajtó*ban elkövetett sajtóvétség miatt és a lap a fogság kezdetétől dec. 10-ig Heckenast felelőssége mellett jelent meg. Ez az ítélet, bár a *Nővilág* ügy néhány hónapja lezárult, mégis, következményeiben szorosan összefügg e lap sorsával, ill. Vajdának mind a *Magyar Sajtó*nál, mind pedig a *Nővilágnál* betöltött szerkesztői pozíciója megszűntetésével.

Mi is történt valójában? Halmazati bűnfenyítés.

1863. jún. 2-án a pesti rendőrigazgatóság átír a kancelláriának, hogy a *Magyar Sajtó* azon év máj. 7-én, a 105. sz.-ban a *Független* c. laptól átvett *Egy tiszaparti levél* című közleményt, amely miatt — mint máj. 22-én 6949. sz. a. jelentette — bűnfenyítő vizsgálatot indított ellene.³⁰ Vajda a *Függetlentől* átvett cikket azzal vezette be, hogy „erélyes hangon írt, nyomatékosabb helyeit” érdekesnek találta az olvasókkal közölni, mert

„a kibontakozás utáni törekvés soha oly általános, — a vágy oly megoldás iránt, mely a válságot köztünk és a birodalom közt örökre lehetetlenné tegye, soha oly erős, soha oly őszinte nem volt, mint a múlt év utolján s ez év elején. S íme, jó részben nemes küzdelmek annyira nehéz vívmánya egyszerre kérdésessé lett.

Hiában minden jó szándék nálunk; hogy múltunk szent emlékeit, a lajtántúli remények igényeivel összhangzásba hozzuk; hiában törekszünk históriai jogainkat az új idők eszméivel, áldozatok árán is, kiegyeztetni; hiában keressük oly remegő gonddal a rubicont, melyen túlmenni a birodalom megtámadása, innen maradni hazánk elárulása lenne; hiában mutattok ti a legitimitásra, mint a birodalomnak, a modern eszmék bomlasztó hatása elleni egyedüli palládiumára; hiában beszéltek a birodalmi német elem, és fajunk életérdekeinek solidaritásáról; hiában adott fel a „Pesti Napló” annyit régebbi álláspontjából; hiában üdvözölte még »A Hon« is meleg dythirambokban a kibékítésünkre, megnyugtatónkra célzó legfelsőbb irányzatot: minthiában! A situatio emberei Bécsben kevésbé szeretik Ausztriát, mint gyűlölik a magyart!

A föléledt bizodalom gyökerei ismét megtámadva vannak. Sok most kelő remény kapta a keresztvíz helyett az utolsó kenetet. Compromittálva lett ismét a higgadság, megsegyenítve a mérséklet, s a túlzás igazolva sokak előtt. Ismét azon rettenetes helyzetben vagyunk, hogy a birodalom zavaraitól kell tisztába jövetelünket, annak gyöngülésétől erősödésünket várni. S kísértetbe jövünk, a múlt évi események szellemétől akként ítélni, mint Julius Caesarról ítélte a római nép: »Jobb lett volna, ha vagy soha nem született, vagy soha meg nem halt volna!« — Aztán a »Független«-re térve így folytatja [ti. a levélíró]:

Tagadhatatlan, hogy sok hamis eszmét tisztáztál ki, sok tótágast álló politikai fogalmat állítottál talpra vissza. Ápril elején azonban igen ruganyos doctrinákat fejtegettél. Lehet, hogy ez csak lavírozás, lehet, hogy csak stratagéma volt. Invisibilis körülmények is hatással lehetett rád. Annak barátom kétségtelen, hogy az itt fejtegetett elvek zászlóját nem fognák oly sokan követni mint január és februárban hirdetett elveidet. Az első csata — mint mondád — úgyis el volt már veszve. Mit nyerhetél az akkori körülmények közt, ezen új posztóban? — Ez minket csak lehangolt, s a túlsó oldalt csak újabb reményekre bátorította. Vannak barátom, most is, nem kevesen, kik az utolsó pár hónap váratlan fejleményeit annak tulajdonítják, mert Bécsben észrevették, hogy a dolgok fel-fogása körül a magyar közvéleményben lényeges módosulás támadt. Azért, barátom, eleget használtad irányunkban a gyepőt, most egy kis sarkantyúzásra van szükségünk. Ez, amidőn egyrészt emelné önbizalmunkat, másrésztől gondolkozóba ejtené az új

²⁹ Vö. 26. sz. jegyzet.

³⁰ D 191. IV. B. 7716/eln./1863. jún. 4.

idők embereit. Ahogy most állunk: jutalomul sem remélhetünk többet, mint mi, büntetésül érhet. Azért tehát, jobb idők reményében, jól tesszed, ha megtartod. El kell-e oltanunk a kis lámpát azért, mert az egész láthatáron világosságot nem terjeszthetünk? 1848-ban — mint mindennap jobban meggyőződünk: vagy igen későn, vagy igen jókor — ledöntöttük az ezredéves hajlékot. S mert az új épület mit a romok fölé emeltünk, sokban elhevenyészve van; mert itt-ott a szegletek kirakatlanok; az oldaltéglák kiállnak, a szegletkő nincs betéve, a tető hiányos: oda kell-e hagyni zselléreinknek a hajlékot, hogy — mert a képzelt fényes palota nem kész — fedél nélkül maradjunk?”

Ez a Vajda politikai eszmekörébe vágó közlemény szinte folytatása a Nővilágbelinek; a kettő felett elhangzott ítélet között nemigen lehetett különbség. A *Magyar Sajtó*t illető — bár erősen megrongált állapotban — őrzi a Levéltár, így hangzik:

„K. K. Militär-Bezirks Gericht. *Urteil*: Das auf Anordnung des löbl. k. k. Militär-Bezirks-Stadt und Festungs-Commando für Pest-Ofen zusammengesetzte, beedete Kriegsrecht hat zu Recht erkannt: Johann Vajda, aus Pest gebürtig, 36 Jahre alt, r.: katholisch Religion, ledig, Schriftsteller, *gewesener Redacteur des politischen Journals Magyar Sajtó* [kiemelés szerzőtől] und Gustav Heckenast, aus Kaschau gebürtig, 52 Jahre alt, evang. Religion, verheiratet, Buchdrucker, Eigentümer und Verleger des politischen ungar. Journals »Magyar Sajtó«, beide in Pest domicilirend, sollen über die mit ihnen abgeführte Untersuchung bei gesetzlich erhobenen Tatbestande und durch Geständnis hergestellten Beweise, wegen Übertretung der Pressordnung, durch Unterlassung pflichtmässiger Aufmerksamkeit und Obsorge, und zwar begangen durch Aufnahme des Artikels »Egy tiszaparti levél« im No 105, 7. Mai 1. J. das damals vom Johann Vajda redigirten, im Verlage des Gustav Heckenast erschienenen politischen ungar. Tagblattes »Magyar Sajtó«; nachdem dieser Artikel das Verbrechen der Störung der öffentlichen Ruhe nach § 341 c. Abs. a.M.St. G. begründet, nach § 38 der Pressordnung vom 27. Mai 1852 in Verbindung mit den §§ 63 und 57 M. St. G. mit Berücksichtigung auf die vorhandenen Milderungsumstände unter Anwendung des § 126 M. St. G. u. C Johann Vajda mit Profossen-Arrest in der Dauer von vierzehn Tagen [itt a megrongáldott iraton felsornyi olvashatatlan hely, valószínűleg eltöltése a szerkesztéstől], Gustav Heckenast mit Profossen-Arrest in der Dauer von acht Tagen [ugyancsak olvashatatlanságig megrongált sor, valószínűleg a pénzbírság kiszabása] Gulden zu Gunsten der Pester Civil Armen-Funds erkannt. — Pest am 19. Oktober 1863.

Kundmachen und zu vollziehen Pest am 19. Oktober 1863 — Neuwirth mp. G. Major. Kundgemacht und haben beide Inquisiten [Vajda és Heckenast] sogleich nach der Publication den Recours angemeldet. — Pest am 19. Oktober 1863 Gampert mp. Hauptmann-Auditor.

M. B. ff. 1968

Das k. k. Landes General-Commando für Ungarn hat über den Recours der beiden Verurteilten nach Revision der Akten der Urteile im Wege Rechtens vollinhältlich zu bestätigen im Wege der Gnade aber für Johann Vajda auf einem achttägigen Profossen-Arrest zu mildern und für Gustav Heckenast den zuerkannten Profossen-Arrest ganz nachzusehen befunden [ismét megrongált hely] den Betrag von Einhundert Gulden zu mildern befunden.

Sonach Kundmachen und zu vollziehen.

Von k. k. Militär Bezirks-Stadt und Festungs-Commando für Pest-Ofen — Pest am 1. Dezember 1863 — Neuwirth mp. Generalmajor.

Kundgemacht und den Strafvollzug eingeleitet. — Pest am 2. Dezember 1863 — Gampert mp. Hauptmann-Auditor.”³¹

Miközben a katonai törvényszéken folyt a tárgyalás, a *Nővilág* hírt adott róla:

„E lapok szerkesztője folyó 7-én (1863. okt. 7.) *ismét a pesti cs.k. katonai törvényszék elé volt idézve a kiadó Heckenast G. úrral együtt*” (okt. 16. 20. sz. 159. l.) — Majd az először kiszabott ítélet után: „E lapok szerkesztőjét, az általa szerkesztett *Magyar Sajtó*-

³¹ D 191 IV. B. 16563 eln./1863.

ban még f. évi május elején megjelent közleményért a cs.k. katonai törvényszék tizennégy napi fogságra, a kiadó Heckenast Gusztávot pedig nyolc napi fogságra és ezer forint pénzbírságra ítélte. Ez ítélet ellen mindketten fellebbeztek.” (nov. 1. 21. sz. 167. l.)

A sajtótörvény, VIII. t./36.§ előírja, hogy valamely orgánum ellen az elmarasztaló ítélet meghozatván a lap tulajdonos vagy kiadó tartozik azt a lap legközelebbi számában — 100 ft. büntetés terhe mellett, elmulasztása esetén — közzétenni. Továbbá: midőn a felelős személy ítélet folytán fogságot szenved, az ítélet kihirdetése után 3 nap alatt más felelős személyt, szerkesztőt kell bejelenteni és a lap csak annak neve alatt jelenhet meg.

Heckenast a tárgyalás folyamán csakhamar megbizonyosodik annak fenyegető kimeneteléről, és Vajda helyébe először Szilágyi Dezsőre bízna a *Magyar Sajtó* szerkesztését és megerősítését kéri a hatóságtól; végül — minthogy Szilágyi visszalépett — Pákh Albertét kéri s azt jóvá is hagyják.³²

Gondoskodnia kell a *Nővilágról* is. 1863 májusában a rendőrigazgatósághoz benyújtott kérelmében Dalmady Viktor számára kér szerkesztői engedélyt. Már 1863. máj 22-én megérkezik a kedvező válasz: Dalmady ügyvéd ellen eddig semminemű politikai kifogás nem merült fel. Irodalommal, költészettel eredményesen foglalkozik. Két kötet verse jelent meg: 1862-ben *Költemények*, 1863-ban *Szerelem* címen — mindkettőt Heckenast adta ki. A *Nővilágnak* munkatársa, tehát szerkesztését elláthatja.³³ Bajza Jenőnek háttérbe szorítása tulajdonképpen ekkor kezdődik meg.

Vajda 1863. dec. 1-én kezdte meg a Károly kaszárnnyában fogságát és dec. 8-án szabadult ki, miként azt a katonai törvényszék a Helytartótanács Elnökségének jelentette: „Ofen, am 10. Dezember 1863 — . . . Johann Vajda bereits gestern Nachmittag aus dem Strafuarreste entlassen wurde.”³⁴

Vajda úgy véli, hogy a *Nővilág* szerkesztését megtarthatja; nagy energiával kezdene újjászervezéséhez, ezt a szerkesztői üzenetekben meg is fogalmazza, de a Helytartótanács ezt is megvétőzza; sőt Worafka rendőrtanácsosnak 1864. nov. 4-én a Helytartótanács Elnökségéhez intézett jelentéséből az is kitűnik, hogy a lap megszüntetését már 1863. nov. 6-án elrendelték, most pedig végrehajtották:

„An das Hohe Präsidium der k. ungar. Statthaltereien zu Ofen. — Hohes Präsidium der königl. ung. Statthaltereien! Ich erlaube mir einem hohen Präsidium die gehorsamste Anzeige erstatten, das die im Verlage des Buchdruckereibesitzer Gustav Heckenast und unter der Redaktion des Johann Vajda erschienene belletristische Wochenschrift »Nővilág« mit der am 25. September 1864 herausgegebenen 39. Nummer eingegangen ist. Der genannte Eigentümer und Verleger des Blattes wurde im Sinne des hohen Erlasses vom 6. November 1863 Z 19215 entsprechend verständigt. — Pest, am 4. November Worafka k. k. Reg. Rat.”³⁵

Vajda Bécs és az itthoni, gyűlölködő ellenzék táborának keresztüzébe került, így el kellett buknia, mert a feladat amit vállalt: nemzetének megmutatni a haladás útját, meghaladta erőit és lehetőségeit. A vele egy eszmét valló Heckenastnak pedig ugyanaz a hatóság kézbesítette lapja megszüntető rendeletét, amely 1856. dec. 12-én Z 21676 sz. alatt engedélyezte.

³² D 191. IV. B. 7632 eln./1863, 605 eln. 1863. jún. 3., 8457 eln. jún. 15.

³³ D 191. 7106 eln./1863. máj. 25., Z 1414 Pr./1863. máj. 22.

³⁴ D 191 IV. B. 16563 eln.

³⁵ D 191 IV. B. 3311 eln. / 1864. nov. 4., 7119 eln. / 864. nov. 6.

PIROSKA D. SZEMZÓ

Die Einstellung der Zeitschrift *Nővilág* im J. 1864

Die Einstellung am 25. September 1864 der Frauenzeitung *Nővilág* (Frauenwelt) — redigiert vom berühmten ungarischen Poet und radikalliberalen Publizist Johann Vajda, herausgegeben in politischen Anschauungen mit ihm verwandten Pester Grossverleger Gustav Heckenast — wurde bisher in der Philologie und Zeitungsgeschichte ziemlich kurz und irrtümlich angedeutet. Fast einstimmig meinte man, dass Heckenast wegen finanziellen Schwierigkeiten, Verminderung der Leserschaft, bzw. der Pränumeranten zu diesem Entschluss griff.

D. Szemzó beweist auf Grund wichtiger Dokumente (Schriften der damaligen Pressebehörden), dass die Einstellung mit den zeitgenössischen innen- und aussenpolitischen- und mit den gesellschaftlichen Verhältnissen eng verbunden war.

Im J. ihrer Entstehung, 1857 sollte *Nővilág* den ungarischen bürgerlichen Frauen und Töchter angehören, als harmloses Organ sie erziehen und bilden. Schriftleiter und Verleger zielten es zugleich in Dienst ihrer linksch-demokratischen politischen Pläne zu stellen. Die Wiener Regierung, in der Hoffnung, dass Vajda und Heckenast mit ihrem politischen Verhalten diesmal zur Förderung des inneren Friedens, zur Bekämpfung des feindlichen innenpolitischen Lebens mitwirken werden, erteilte ihnen die Konzession. In den Anfangsjahren ruderte die Zeitschrift auch diese friedlichen Wasser. Hie und da kamen vor gegen das Pressegesetz verfasste Aufsätze und da folgten Mahnungen der Behörden, kleinere Strafen. Diese Situation veränderte sich und wurde sogar verhängnisvoll im J. 1862. Die Behörden sahen jetzt, dass von einer friedlichen Mitwirkung mit Vajda und Heckenast kann nicht mehr die Rede sein: die Angriffe gegen die Wiener Regierung blühte auch in der Frauenzeitung auf.

Am 19. April 1862 meldet der Pest-Ofner Berichtersatter Polizeirat Worafka der ungarischen Statthalterei, dass in *Nővilág* No 10, 11 eine Fortsetzung einer historischen Erzählung unter dem Titel *A nők vérpádon* erschienen ist, in welcher die im Jahre 1794 in Frankreich während der Revolution erfolgten Hinrichtungen: die Frauen die das Schafot bestiegen haben, besprochen und bei dieser Gelegenheit die Revolution glorifiziert, den Frauen aber wegen Nichtunterstützung derselben in Ungarn förmliche Worwürfe gemacht werden. Die Neugeburt der Welt bringen die Revolutionen mit sich — heisst es in der Erzählung — welche ohne Mitwirkung und Hilfe der Frauen nicht erzweckt werden könne. Die Behörden erkannten sofort die gefährliche Feder des Redakteurs, das Mitspielen des Verlegers und behaupteten den Tatbestand des Vergehens gegen die öffentliche Ruhe und Ordnung durch Gutheissung ungesetzlicher Handlungen, sogar das Verbrechen des Hochverrats. Ein mehrjähriger strenger Arrest drohte beiden, welcher nach mehrmaligem Verhör zur Geldstrafe und achttägigem Gefängnis gemildert wurde. Die richtige Strafe war aber die Verordnung, dass *Nővilág* für immer eingestellt werden muss; der Polizeirat Worafka meldete am 4. November 1864 der ungarischen Statthalterei: „Der gennate Eigentümer und Verleger (Gustav Heckenast) des Blattes wurde im Sinne des hohen Erlasses vom 6. November 1863 Z 19215 entsprechend verständigt.“